

Црногорско-херцеговачки односи у доба Петра II Петровића Његоша

(Поводом стогодишњице смрти)

I

Историја Црне Горе има много додирних тачака с историјом сусједне јој Херцеговине. Односи између народа ових земаља, проткани разноврсним и интересатним појединостима, несумњиво, заслужују пуну пажњу и дубљи студиј. Објављивање архивске грађе учинило је и учиниће те односе још интересантнијим и омогућиће нашим историчарима боље и правилније сналажење. Ја ћу покушати да те односе бар донекле прикажем.

Влада црногорског владике Петра II Петровића Његоша (1830—1851) поклапа се с владом херцеговачког везира Али-паше Ризванбеговића (1833—1851). Интересатно је напоменути да су обојица почели владати скоро исте године и да су завршили живот исте године, и то Његош у најљепшим мужевним годинама, а Али-паша око 30 година старији од њега. Сачувана преписка између њих открива нам дјелимично и црногорско-херцеговачке односе тога времена.

У једној новијој биографији о Његошу добро се истиче: „Његошеви политички погледи нису се ограничавали на малу Црну Гору. Он је имао широка југословенска схватања, ослобођена свих верских и других предрасуда. Целога свога живота је настојао да код муслиманских првака наше крви пробуди национално осећање и словенску свест“. Када се ово има на уму, онда ће нам бити разумљиви његови односи према Али-паши Ризванбеговићу.

Његош је будно пратио све догађаје, нарочито у сусједству Црне Горе. У то доба Босна и Херцеговина је стењала у оковима турског феудализма. Покушаји Порте да проведе реформе одбијали су се о отпор босанских феудалаца. У том „мутном времену“ босанско-херцеговачке историје успио је Али-паша да дође на власт и да се одржи на власти као везир читав низ година у Херцеговини, која је тада одвојена од Босне.

Погранична питања између двију земаља, која су убрзо искрсла, привукла су пажњу и Његоша и Али-паше. На тим питањима они су се сукобљавали, мирили и спријатељили.

Незадовољни Али-пашином управом отцјепљивали су се често од њега: Грахово, Никшићка Жупа, Дробњаци и Шаранци. Нарочито је Грахово било „камен претиканија”, како га је назвао руски конзул Гагић. Многи Али-пашини поданици бјежали су у Црну Гору. Против ових бјегунаца, ускока, предузео је Али-паша енергичне мјере. Издао је проглас да ће свакога ко му донесе главу којег бјегунца заштити перјаницом и новчано наградити. Овоме послу одадоше се и муслимани и хришћани доносећи Али-паши главе бјегунаца, разумије се често и невиних људи, којима би овај китио своје сараје у Мостару. Памучина прича да су се у овоме послу нарочито истицали чобани. Говорило се да су они сткопавали мртве, откидали с њих главе и носили их везиру у Мостар, „а све за новац и перјаницу“.¹⁾ О овоме говори и Чокорило. За главу виђенијег човјека давао је Али-Паша обично 20 дуката и сребрну челенку. Примајући такву главу рекао би: „Аферим, газијо (јуначе)! За другу ћу те даривати још боље“.²⁾ Петар II писао је неколико пута Али-паши да престане с тим, предлажући му да се постави с једне и с друге стране погранична стража, која би спречавала бјежање из једне области у другу. То би била нека врста пограничног уговора. На тај начин би се међу сусједима учврстила и очувала узајамна љубав. Тако је и било. Међутим, Али-пашини пандури, који су у ту сврху били постављени на граници, наставили су злочине: убијали су Црногорце и отпремали њихове главе своје господару. Против овога протестовао је владика. У писму, које је том приликом упутио Али-паши, упозорава га на злочиначки поступак његових пандура, који су му доносили црногорске главе, за које их је он награђивао. Владика се, напротив, строго држао пограничног уговора. Нигдје се није чуло да једна страна држи ред и мир, а друга да ради шта хоће. Ако Али-паша жели мир, нека постави на граници поштене пандуре, који неће угњетавати сиромаше и мирне људе; нека их плаћа новцем који добије од народа, јер ако пандури буду плаћени, неће никога злостављати.³⁾ На ово писмо Али-паша је одговорио владици да оно што му је писао није ружно, само сиромаси који плаћају пандурину нијесу за то.⁴⁾ Ипак је

¹⁾ Ј. Памучина, Живњ Али паши Ризванбеговича Стољчанина визира герцеговинскога (у Хиљфердинговом зборнику "Поџдка по Герцеговинѣ, Босни и Старој Сербји", Петсград 1859), 525.

²⁾ П. Чокорило, Летопис херцеговачкиј 1831—1857 (штампан код Майкова у "Историји србскога народа", Београд 1858), 464—465. Памучина и Чокорило су херцеговачки свештеници.

³⁾ Памучина, сп. д., 526—527. Интересантно је да владика у овом писму назива Али-пашу побратимом.

⁴⁾ Факсимил писма код Памучине. И Али-паша назива владика побратимом.

Али-паша донекле послушао владичин савјет. На спорна погранична мјеста поставио је нове пандуре на челу са буљубашом Муратом Борчанином. Али, ови пандури почели су тлачити народ и вријеђати женску стидљивост. То је био повод за нове трзавице. Кнез Раде Божовић наговори неколико незадовољника те убију буљубашу Борчанина и још двојицу његових другова и побјегну у Грахово. У томе времену Граховљани су били престали давати харач Али-паши, што је значило да се Грахово отцијепило од Херцеговине. Због тога Али-паша одлучи да казни Граховљане. У војсци коју је концем јула 1836, повео против одметника налазио се и Смаил-ага Ченгић. Ова војска није одмах кренула на Граховљане. Из извјештаја далматинског намјесника, грофа Лилиенберга, аустриском министру полиције, грофу Седлницком у Бечу⁵⁾ види се ради чега је Али-паша оклијевао. У извјештају стоји да је стање у Херцеговини рђаво. Везир, који је концем прошлог мјесеца кренуо отприлике са 2000 људи на црногорску границу, још је у Гацку, јер га непокорни Граховљани неће да приме. Храбри везир мисли да нема довољно снаге којом би их покорио, јер су с њима у савезу Црногорци, који ће им помоћи. Владика је, како даље стоји у извјештају, изјавио пријатељски и искрено которском окружнику да сматра Грахово црногорским, да га без крви неће уступити и да ће сви Црногорци помоћи својој браћи. Везир је послао требињског капетана Хасан-бега да из осталих капетанија доведе појачања.⁶⁾ Граховљанима су заиста дошли у помоћ Црногорци под вођством Јока Петровића, владичина брата, и Стевана Петровића, најстаријег сина војводе Станка Петровића. Али-паша је, најзад, дошао с војском на Грахово. Бојећи се црногорске помоћи, није одмах наваливао. Из другог извјештаја грофа Лилиенберга, од 3 септембра 1836 (пов. бр. 8084/505), види се какву је ратну тактику употријебио Али-паша. Кад је сазнао да долази Хасан-бег, кога је послао по појачања, направио је лажни узмак, довео на тај начин Црногорце и Граховљане у замку и протјерао Црногорце до њихових скровишта.⁷⁾ На бојном пољу остао је, између осталих, владичин брат Јоко и 8 његових рођака. Овome црногорском поразу највише је допринио Смаил-ага Ченгић. Ради погибнице Црногораца, а нарочито свога брата и рођака, владика је био киван на Смаил-агу и чекао је згодан моменат да му се освети. Он је одмах послерије црногорског пораза кренуо с војском на Грахово. Захваљујући овој интервенцији, Грахово је остало у дотадањем стању.⁸⁾

⁵⁾ Извјештај је датиран у Задру 25 августа 1836 и носи пов. бр. 7730/505.

⁶⁾ Дим. Николајевић, Прилози босанској историји из 1836 године (Гласник З. м. 1910. 662).

⁷⁾ Ibid., 663.

⁸⁾ Др. Л. Томановић, Петар Други Петровић—Његош као владалац, Цетиње 1896, 67.

Послије свог догађаја настало је извјесно затишје и с једне и с друге стране. То затишје пореметио је владика подизањем куле на Хумцу, која је доминирала Граховским Пољем. Ради Граховца и ускока почиње од 1838 стална преписка између владике и Али-паше.⁹⁾ Кула на Хумцу била је Али-паши трн у оку. И 1838 изгледало је да ће доћи до сукоба, јер се херцеговачка војска прикупљала око Грахова. 16 јула 1838 обраћа се владика босанском везиру Мехмед Веџихи-паши и моли га за посредовање у затегнутим црногорско-херцеговачким односима. До боја на Грахову није дошло. 20 октобра 1838 потписан је на Цетињу уговор о миру између пуномоћника Мехмед Веџихи-паше, Хаџи Мехмеда, и пуномоћника Али-пашиног Убејдулах-аге Шеховића — с једне, и владике Рада — с друге стране. Уговор, који се састоји из 6 тачака, врло је интересантан. У њему стоји да се Граховљани, који су напустили Грахово, могу слободно вратити натраг. Оба везира и владика потврдиће избор наслединог војводе Јакова Даковића, који се именује начелником граховским. Граховљани који обрађују турску земљу, дужни су да плаћају Турцима онолико колико су уговорили, а султану оно што му припада, и то све преко свога начелника. И Турцима и Црногорцима забрањује се свака градња на Грахову. У 5 тачки уговора, која је за Црну Гору најважнија, стоји да се „закључује вјечни мир између независне области Црне Горе и пашалука босанског и херцеговачког“. За уговор јамче босански везир Мехмед Веџихи-паша и владика црногорски, док се Али-паша и не спомиње.¹⁰⁾ Цио овај уговор, а нарочито његова пета тачка, у којој се признаје независност Црне Горе, претставља велики дипломатски успјех владичин. Али, њим није био задовољан херцеговачки везир. Њему, сигурно, није било драго што се у црногорско-херцеговачке односе умјешао босански везир. Да Али-паша није много држао до посредовања Мехмед Веџихи-паше и до цетињског уговора, доказује овај догађај. Будући да у овом уговору није било одређено шта ће Граховљани давати султану, владика пошаље везиру у Травник војводу Јакова, Радована Пипера и попа Стевана Ковачевића с неколико Граховљана да писмено закључе колико ће Граховљани годишње плаћати султану. Црногорску депутацију дочекао је лијепо босански везир. Обавивши посао, Радован Пипер се упути у Црну Гору, а војвода Јаков и поп Стеван с дружином дођу у Мостар, покажу закључени уговор Али-паши и предаду му писмо Мехмед Веџихи-паше, у коме га моли

⁹⁾ Сачуваних писама у цетињском Архиву има 59 (28 Али-пашиних и 31 Његошево), али их је било више. Из ових писама види се да је преписка трајала од 10 јуна 1838 до 20 септембра 1847. (О томе види Душ. Д. Вуксан, Владика Раде и Али-паша Ризванбеговић, "Записи" 3, Цетиње, 1927, 129). Писма је објавио Вуксан у "Споменици Петра II Петровића—Његоша — владике Рада 1813—1851—1925", Цетиње 1926 и у "Записима" књ. VII, Цетиње 1930.

¹⁰⁾ Вуксан, Споменица... , 119—120.

да не злоставља Граховљане. Али-паша се наљутио што су се обраћали босанском везиру и ставио их је под стражу. Узалуд је владика, 28 децембра 1838, тражио интервенцију Мехмед Велики-паше. Узалуд се тужио Хасан-бегу Ресулбеговићу на Али-пашин поступак. Узалуд је молио Али-пашу да их пусти.¹¹⁾ Овај их је држао код себе докле је хтио, и пустио их је тек у мају 1839, пошто су дошли други да их замијене.¹²⁾ Прича се да је војвода Јаков, кад је полазио из Мостара, рекао: „Може се десити да моја глава дође некад у Мостар, али нога никада!“¹³⁾

Поред тога, Али-паша није био задовољан што је владика саградио кулу на Хумцу. Своје незадовољство исказује у писму од 6 септембра 1839. Да не би било немира, Али-паша мисли да ту кулу треба разорити, а да ће се владици платити трошкови око њеног подизања.¹⁴⁾ Али, од свега тога није било ништа: кула на Хумцу и даље је остала.

II

Још од граховске погибије (1836) владика је смишљао како да се освети Смаил-аги Ченгићу, који је, као што је споменуто, највише допринио црногорском поразу на Грахову и погибији Петровића. Као муселим гатачко-пивско-дробњачки, Ченгић је често нападао на погранична црногорска племена, држао у страху херцеговачку рају и био један од најопаснијих непријатеља владиним плановима о ослобођењу раје испод турског феудализма.¹⁵⁾ И Али-паша је почео зазирати од Ченгића. Ченгић је имао сина Рустем-бега, који је чинио велике зулуме. Његов развратнички живот тешко су подносиле жене и дјевојке Дробњака и Пивљана. Дробњацима је дотужило злостављање њихових жена и дјевојака, и они одлуче да убију Рустем-бега. За савјет упиташе владикку. Владика им је рекао да се смјоћу Рустем-беговом не би побољшало стање, јер би последије њега остао „други вук“ — Смаил-ага који не би оставио „ни камена на камену у Дробњацима“. Зато, нека убију Смаил-агу, тада ће Рустем-бег изгубити моћ, и на тај начин престаће сва злочинства Ченгића.¹⁶⁾ Владичин савјет примили су Дробњаци и створили су завјеру против Смаил-аге. Главни завјерници били су Новица Церовић и Ђоко

¹¹⁾ Ibid., 129—130.

¹²⁾ Др. Л. Томановић, сп. д., 104.

¹³⁾ Памучина, сп. д., 529. У својим Успоменама (објавио их др. Вл. Ђоровић у „Братству“ XXVII, Београд 1933) на стр. 5—6 прича Мостарац Ристо И. Иванишевић како су Граховљани покушали да бјеже, али су их ухватили. Доцније их је Али-паша за откуп пустио.

¹⁴⁾ Вуксан, „Записи“, књ. VII, св. 2, 114.

¹⁵⁾ Јагош Јовановић, Стварање црногорске државе и развој црногорске националности, Цетиње 1948, 220.

¹⁶⁾ Памучина, сп. д., 530. S. Bašagić, Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini, Zagreb 1931, 70, каже да је било јавно мишљење Херцеговаца да је Али-паша наговорио владикку да приреди Смаил-аги погибију.

Маловић.¹⁷⁾ Да би што прије домамили Смаил-агу, завјерници су му поручили да, ако мисли покупити харач, не шаље Рустембега, него нека сам дође. Смаил-ага је знао шта се догађа међу Дробњацима. Он се зато и спремао да их умири и покори. О свему овоме обавијестио је и Али-пашу, јер му је требала његова помоћ. С изабраном војском кренуо је против Дробњака.¹⁸⁾ Утаборио се на Мљетичку, на источној страни Дробњака. Ту је дошло до погибије. Организовани Дробњаци, којима су дошли у помоћ Црногорци, навале ноћу на Смаил-агин логор и у боју који је настао погине Смаил-ага с једним дијелом своје дружине. То је било почетком октобра 1840.¹⁹⁾ Смаил-агина глава послата је владици на Цетиње. Владика је поставио Новицу Церовића за сенатора и војводу Дробњака.²⁰⁾

Погибијом Самил-агином осветили су Црногорци свој пораз на Грахову, а владика свога брата и рођаке. Али, с друге стране, ова погибија узбунила је јавно мишљење у Херцеговини и изазвала велико врење међу херцеговачким Турцима. Ченгић је код херцеговачких Турака био популаран као јунак. Његова смрт, зато, није могла ћутке да се прими. Под притиском јавног мишљења Али-паша је одлучио да казни Дробњаке и њихове помагаче. Одмах је затражио помоћ од босанског везира Мехмед Веџихи-паше. Овај му је, како се то види из његове бујурулдије од 12 октобра 1840, послао у помоћ 500 Аранаута са бимбашом Сулејман-бегом и 23 тобџије с једним топом и са јузбашом Мехмед-агом на челу.²¹⁾ Кад је смијењен Мехмед Веџихи-паша, наслиједио га је Мехмед Хусрев-паша. Из бујурулдије овога везира од 24 октобра 1840 види се да је и он послао у помоћ Али-паши 110 војника под заповједништвом јузбаше Орхан-бега и Хусеина каваза.²²⁾ Али-паша је скупио војску по Херцеговини. Из извјештаја дубровачког котарског поглавара од 26 октобра 1840 бр. 737/п 23 види се да је, по наредби херцеговачког везира, послале Смаил-агине погибије, скупљено око 10.000 људи. Превлађује

¹⁷⁾ Јагош Јовановић, *Ibid.*

¹⁸⁾ S. Vašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463—1850)*, Сарајево 1900, 156, каже да је купљење харача међу Дробњацима био само изговор Ченгићу. Уствари, он је мислио да свога зета, скадарског везира Осман-пашу Сулејманпаша, доведе у Босну и да га постави мјесто Мехмед Веџихи-паше, који је дозлогрдио свему народу. Помоћу свога зета могао би уклонити и Али-пашу Ризванбеговића.

¹⁹⁾ Памучина, Башагић и Шишић узимају као датум погибије 23—24 септембра (5—6 октобра) 1840, док Кадиф у 23 књизи своје Хронике, на листу 56, спомиње 2 октобар 1840 као дан погибије. Томановић каже да је са Смаил-агом погинуло до 40 Турака, а Јовановић 75.

²⁰⁾ Јагош Јовановић, *Ibid.*

²¹⁾ Кадиф, Хроника, лист 57.

²²⁾ *Ibid.*, лист 63.

²³⁾ Извјештај је послат Президијуму намјесништва у Задру и налази се у задарском Архиву у *Geheime Akten* св. XXVI, президијални број 137.

мишљење, стоји у извјештају, да Црногорци имају кривице због немира у Херцеговини. Са свом војском дошао је Али-паша у Гацко. За заповједника војске, у којој су били и његови синови Зулфикар-бег и Ризван-бег, поставио је Хасан-бега Ресулбеговића. Војска је отишла против Дробњака, а Али-паша је остао у Гацку. Он је тражио од владике да отјера од себе људе који су учествовали у боју против Смаил-аге и да расели ускоке с границе по унутрашњости. Али, ствар се није могла ријешити мирним путем. Војска је била спремна, владика је штитио ускоке, а узвитлано херцеговачко јавно мишљење тражило је освету. 29 октобра 1840 дошло је до сукоба између босанско-херцеговачке војске и удружених Дробњака и Црногораца. Борба се водила у Тушини, и у њој су Дрсбџаци и Црногорци били потучени.²⁴⁾ Тиме су Херцеговци осветили Смаил-агину смрт. Али, та освета је, истовремено, још више затегла црногорско-херцеговачке односе.²⁵⁾

Али-паша је неколико пута писао у Цариград да не може живјети мирно од црногорског владике. То је дало повода Порти да се умијеша у црногорско-херцеговачке односе. Њен човјек, Селим-бег, комесар у пограничним далматинско-херцеговачким питањима, узео је на себе дужност да изглади спор између владике и Али-паше. Из сачуваних докумената види се да је 16 јуна 1840 владика склапао уговор с Али-пашиним изаслаником Селим-бегом. Уговор је требало да потпише Али-паша. Он га међутим, није потписао због неповољних услова. Уговор се није сачувао у цетињском Архиву, али се донекле сачувао Али-пашин одговор на тај уговор. То је Али-пашино писмо од јула 1840. Из овога писма види се да је Али-паша стајао на становишту да бјегунца или ускока, кад побјегне с једне на другу страну, не прима и не брани страна на коју је побјегао. Исто тако види се да је Али-паша био вољан да се на граници између Херцеговине и Црне Горе поставе пандури с једне и с друге стране.²⁶⁾

Како су од краја октобра 1840 црногорско-херцеговачки односи постали затегнутији, на заузимање Селим-бега и руског конзула Гагића владика је дошао 6 (18) јула 1841 поново у Дубровник да склопи уговор са Селим-бегом, кога је Али-паша за то опуномоћио.²⁷⁾ Уговор је био склопљен у присуству Чевкина, руског посредника у разграничењу између Аустрије и Црне Горе,

²⁴⁾ Кадиф, сп. д., лист 64.

²⁵⁾ Јагош Јовановић, сп. д., 220, каже да је у току 1841 године било око петнаест турских напада на погранична црногорска племена.

²⁶⁾ "Записи", књ. VII, св. 3, 1930, 175.

²⁷⁾ Др. Л. Томановић, сп. д., 108, не спомиње годину. Дубровачки дописник »Hirskih narodnih novina« јавља 27 јула 1841 да је 18 јула 1841 дошао у Дубровник црногорски владика с многобројном пратњом "да се са Селим-бегом царским комисаром састане и поразговори". (Види: »Hirske narodne novine« бр. 68 од 24 августа 1841, 269).

и конзула Гагића. Њега је требао потписати Али-паша. Међутим, он је друкчије поступио. 24 јула 1841 написао је владици писмо, у коме му јавља да је вољан да пристане на оно што је владика уговорио са Селим-бегом. По њему шаље владици потписан и печатом потврђен уговор. Осим тога, шаље му и свога „шиликтара“ Осман-агу у Никшић и тражи од владике да и он пошаље једног свог посланика да се састане на граници и утврде мир. Што се тиче ускока, они треба да се врате својим кућама и да се понашају као послушна раја, па ће им дати слободу.²⁸⁾ Добивши писмо с потписаним уговором, владика је открио да је Али-паша изоставио добар дио уговора склопљеног у Дубровнику. То је Али-паша урадио ради тога што је овај дубровачки уговор признавао онај цегински од 1838, до кога он, као што смо видјели, није много држао. Овај прекројени уговор требало је да уништи уговор од 1838. Владика је обавијестио о овоме Гагића, а Али-паши је одговорио да дубровачки уговор препише од ријечи до ријечи, да га потпише и њему пошаље. Да превари владику, Али-паша је овај прекројени уговор дао написати турским језиком, јер је мислио да га неће нико знати прочитати владици. Цијела ствар је, најзад, привремено ликвидирана посредовањем Селим-беговим, који је доказивао Гагићу да босански везир Мехмед Веџихи-паша није имао право да се мијеша у послове херцеговачког везира.²⁹⁾

Тада је искрсло ускочко питање. Оно је било актуелно још од 1838, о чему нам свједочи преписка владичина с Али-пашом. Послије погибије Смаил-аге Ченгића, у којој су учествовали и ускоци, овоме питању се придаје велика важност. Ускоци су, као што је познато, били херцеговачки хришћани, који нијесу могли да живе под турском управом и који су ускакали на црногорско земљиште, и то највише у она мјеста, која су била згодна за одбрану и живот. Током времена основали су неколико села. Видјели смо да је Али-паша тражио од владике да се ускоци с границе раселе по унутрашњости. Али његови доцнији захтјеви били су друкчији. Он је тражио да се ускоци врате натраг својим кућама и да буду послушна раја, којој ће он дати слободу. Владика није попустио. Он је сматрао ускоке својим поданицима које је дужан штитити. У вези с ускоцима владика пише Гагићу: „Али-паша би учинио са мном мир, кад бих ја наше ускоке раселио, но ви и сами знате, да то нико у свијету не би учинио, сљедоватељно не могу ни ја за љубав Али-пашину 300—400 наши људи раселити, зато само што он на њих мрзи“. А Али-паши одговара: „А што пишеш, да ти ја чисто одговорим, иштем ли ја царску земљу — ја никакве царске земље не иштем, разма што ти пишеш, ако желиш мир на граници, како што

²⁸⁾ Вуксац, „Записи“, књ. VII, св. 2, 1930, 115.

²⁹⁾ Др. Л. Томановић, сп. д., 108.

ја желим да ми се прођеш од ускока и од земље, на којој ускоци живе“³⁰). Дакле, не само Грахово, него и ускоци су били „камен претиканија”. При оваквом стању ствари, јасно је било што су се на спорним пограничним мјестима скоро увијек налазили војници под оружјем. Предосјећало се да ће доћи до сукоба. И збиља, у љето 1842, владика доведе војску на Грахово, а Али-паша на граховску границу. До боја, међутим, није дошло. Пуномоћници Али-пашини и владицини закључили су примирје од 12 јула до 23 септембра 1842, с тим да се, за вријеме примирја, владика и Али-паша негдје састану и склопе прави мир.³¹) Из преписке која се водила у овоме времену види се да је Али-паша предлагао владици да се састану у Метковићу, али се владика изговарао да му је „на Метковиће веома завржено“ и да нема брода којим би могао доћи. Он је предлагао да се састану у Дубровнику.³²) Тако је и било. Владика и Али-паша дошли су у Дубровник. О њиховом првом виђењу, на питање Гагићево како је било, владика је одговорио: „Грдно нам се очи сусретоше — очи кажу што нам срца жуде!” Кад га је Гагић запитаво о чему су разговарали, владика му је опет одговорио у стиховима: „Би, Гагићу, мутна разговора ми о глави, а они о репу! Надебљају као пашајлије, а надимњу ко стари интови, слично лажу а укрупно кажу”³³). У свом дјелу о Његошу Медаковић наводи како је Али-паша претстављао владику Турцима: „Ви Турци не познајете, ко је и какав је тај Владика, а Бога ми мога и дини ми мога, то је онај прави српски бан од Косова”.³⁴)

Преговорима у Дубровнику, који су започели 9 (21) септембра 1842 и трајали три дана, присуствовали су барон Карло Роснер, дубровачки окружни капетан, и Гаврило Ивачић, которски окружни капетан. Уговор, написан у два једнака примјерка, запечатали су и потписали 12 (24) септембра 1842 владика и Али-паша својеручно. Уговор се, као што у уводу стоји, склапа између независне области Црне Горе и пашалука херцеговачког. Састоји се из три тачке. У првој тачци каже се да граница између Црне Горе и Херцеговине, која иде од врха Кучкога Кома до Драгаља, остане као што је сада, тј. да свака страна држи и ужива оно што сада има у рукама. У другој тачци је питање Грахова и ускока. Будући да Али-паша нема пуномоћи од Порте не може се овом приликом ријешити ово питање.

³⁰) Ibid., 109.

³¹) Ibid., 110. Датуми су по старом календару.

³²) Вуксан, "Записи", књ. VII, св. 3, 1930, 177.

³³) М. Решетар, Дјела П. П. Његоша, књ. II, 307. Цитирано у "Записима", књ. XIII, св. 4, 1935, 208.

³⁴) М. Медаковић, П. П. Његош..., 150. Цитирано у "Записима", књ. XIII, св. 4, 1935, 215.

Али, херцеговачки везир се обавезује да ће издјејствовати код Порте да се образује једна комисија, коју би сачињавао по један аустриски, руски и турски чиновник, и која би ријешила граховско и ускочко питање. Закључке ове комисије признаће и владика и Али-паша, а до доношења закључака и Грахово, и ускоци, и с њима погранична мјеста остају у садашњем стању. У случају да споменути чиновници не дођу до 1. I. 1844, онда нека буде онако како се међусобно нагоде владика црногорски и везир херцеговачки. До тога времена не може се нико из речених мјеста својевољно иселити на једну или другу страну, а ако би ко својевољно прешао на другу страну, да га један другогме поврати. У трећој тачци се напомиње да ће, ако до 1. јануара 1844 дође до спора између владиних и везирових људи, мјешовита погранична комисија ствар испитати и кривце казнити.³⁵⁾

Као што видимо, овим уговором Али-паша је сам признао независност Црне Горе. Уствари, овај уговор је само нека врста примирја, по коме су границе остале у ранијем стању. Међутим, овај дубровачки састанак је имао једну важну посљедицу. То је побратимство владике и Али-паше. Оно је, сигурно, било посљедица политичких прилика тог еремеа. Ажбот и Пец спомињу, истина с извјесном несигурношћу, да су владика и Али-паша на састанку у Дубровнику склопили тајни савез против Порте, док Башагић каже да су владика и Али-паша склопили савез за заједничку одбрану.³⁶⁾ Јагош Јовановић истиче да је владика, поред тога што је хтио да у Али-паши као потурченом Србину пробуди српска осјећања, тежио да га придобије за борбу против Турака, „против Азијата који нам многу крв попише и наше српске синове одродише, па на нашу несрећу данас неће да се сјете да у њиховим жилама не тече азијатска крв, него наша словенска крв, крв мученика који се боре за васкрсење”. У том циљу покушавао је да га наговори да заједно дигну устанак у Босни и Херцеговини против Омер-паше Латаса, који је, неколико година иза владиног и Али-пашиног састанка у Дубровнику, по султановом наређењу, имао задатак да скрши отпор босанско-херцеговачких феудалаца против султанових реформи.³⁷⁾ Догађаји ће потврдити да је дубровачки састанак имао већу важност од обичног потписивања уговора о миру.

³⁵⁾ Уговор у цјелини доноси Вуксан, Спсменица..., 171—172.

³⁶⁾ Ashboth, *Bosnien und die Herzegowina*. Wien 1888. 259; Peez, *Mostar und sein Cuiturkreis*, Leipzig 1891, 208—209; Bašagić, *Kratka uputa...*, 163.

³⁷⁾ Јагош Јовановић, *ср. д.*, 222.

Колико је било интересовања у Дубровнику за састанак владике и Али-паше, види се из извјештаја дубровачког котарског поглара бр. 547/п од 30 септембра 1842.³⁸⁾

Послије дубровачког састанка настављена је преписка између владике и Али-паше. Она је сада живља и одише пријатељским духом.

III

Дубровачким уговором од 1842 остало је питање Грахова и ускока отворено. Током 1843 требало је то питање ријешити онако, како то прописује тачка 2 уговора. О овом питању води се преписка између двојице побратима. Из ове преписке види се да су обојица имали намјеру да изврше одредбе дубровачког уговора. У измјени мисли помажу им њихови посланици. У писму од 15 априла 1843 владика јавља Али-паши да је разговарао „о свачему“ с његовим посланицима и да ће му они казати како су се договарали: „Моли га, да се ствар не продужује“ и да се што прије сврши. „И знади чисто, пише владика, да сам ја на ону исту љубав, на коју смо се раздвојили у Дубровнику и да ћу бити, докле сам гођ жив, и ниједна ствар, ни веља, а камоли мала неће моћи наше пријатељство покслебати“.³⁹⁾ У писму руском конзулу Гагићу у Дубровнику од 29 априла 1843 владика изражава бојазан да се дубровачки уговор не наруши. Каже да су херцеговачки Турци и Али-паша вољни да одрже овај мир, али „цариградска политика не да им га одржати“.⁴⁰⁾ По овим владичиним ријечима, види се да се Порта умијешала у њихове односе. Она није, као што ће се доцније видјети, била вољна да се образује мјешовита комисија која би, сходно тачци 2 дубровачког уговора од 1842, ријешила граховско и ускочко питање. Али, зато су владика и Али-паша употријебили све силе да се та питања ријеше. Два побратима воде живу, пријатељску преписку. Из владичиног писма од 17 маја 1843 види се да је Али-паша имао намјеру да дође у Никшић да се састану. Владици би било најзгодније вријеме између Петров-дана и Илијин-дана. Тада би он дошао под Острог да се састане с Али-пашом.⁴¹⁾ Међутим, из

³⁸⁾ Извјештај, писан на њемачком, упућен је Президијуму намјесништва у Задру и налази се у заштитном Архиву у Geheime Akten, св. XXVII, президијални број 76 (г. п. од 78) г. п. У извјештају се, између осталог, каже „Присуство херцеговачког везира и црногорског владике, а нарочито околност да су се ова два љута непријатеља, у чијој се састанак дуго сумњало, напоскон пријатељски одавде растала, врло живо је интересовало публику. Непрекидни поглед на многе куће које су Црногорци разсрмили и које нијесу биле више сахрањене, а чије рушевине још увијек у великом броју постоје, био је узрок да су се Црногорци, као што и претор примјечује, све више окретали од Дубровника на страну Турака и везира, који је, сваки пут гдје се појавио, расипао новац међу многобројне сиромаше и свјетину која га је пратила“.

³⁹⁾ Вуксан, „Записи“, књ. VII, св. 3, 184.

⁴⁰⁾ Др. Л. Томановић, сп. д., 122. Вуксан, „Записи“, 3, 1927, 133.

⁴¹⁾ Вуксан, „Записи“, књ. VII, св. 5, 1930, 304.

писма од 11 јуна 1843 види се да је владика промијенио мишљење о састанку. Али-паша је, како се то може разабрати из владичиног писања, био болестан, и владика га није хтио излагати патњама приликом путовања. Зато му предлаже да пошаље своје посланике с добрим инструкцијама, а он ће се с њима састати и ствар уредити. Да би се ствар прије свршила, владика ће кренути са Цетиња под Острог у прву недјељу по Петровдану. Зато би и Али-пашини посланици требали да дођу у Никшић отприлике истог дана кад и владика под Острог. Напосљетку, владика хоће да зна који ће људи доћи да преговарају с њим.⁴²⁾ На ово писмо одговорио му је Али-паша 19 јуна с Буне. Захваљује му што ће се сви послови моћи свршити преко његових посланика. На 2—3 дана прије Илијин-дана доћи ће у Гацко његови посланици: син Хаџи Ризванбег, Хасан-бег Ресулбеговић и Башага Реџепашаић. Није искључено да и други Али-пашин син дође као посланик. Из Гацка посланици ће доћи под Острог владичи.⁴³⁾ Владика је, у одговору на ово писмо, 27 јуна 1843, јавио да полази на Илијин-дан под Острог и изразио жељу да прије православног поста дође до састанка с именованим Али-пашиним посланицима.⁴⁴⁾ У писму од 11 јула 1843 Али-паша се слаже с овим термином. 16 јула поћи ће његови посланици из Мостара и у четвртак 22 јула, трећи дан по Илијин-дану, стићи ће у Никшић. Владика треба да пошаље у петак једног свог човјека у Никшић да уговори с Али-пашиним посланицима дан састанка с владиком.⁴⁵⁾ Све је било припремљено за састанак. Али-пашини посланици, међу којима су били четири угледна Никшићанина и три Сточанина, затим Башага Реџепашаић, Хасан-бег Ресулбеговић и (мјесто Хаџи Ризван-бега) Мустај-бег Ризванбеговић, стигли су у Никшић. Међутим, мјесто састанка с владиком одиграће се „једно грозно тајанствено дјело“, како га назива др. Л. Томановић. Из Никшића кренули су Али-пашини посланици, осим Хасан-бега Ресулбеговића, под Острог. Из непознатих разлога они се враћају натраг: владиком уопште нијесу видјели, Али, при повратку, на Башачкој Води, напану их изненада Црногорци и убију четири Никшићанина и 2 Сточанина, док су се остали бјекством спасили.⁴⁶⁾ Ослањајући се на Памучину, Томановић покушава да расвијетли тајну овог догађаја. Откако је Али-паша постао херцеговачки везир, Хасан-бег Ресулбеговић је његов тајни непријатељ, који настоји да, преко херцеговачких хришћана и цариградског патријарха, збаци Али-пашу с везирске столице. Тиме

⁴²⁾ Ibid.

⁴³⁾ Ibid., 305.

⁴⁴⁾ Ibid., 306.

⁴⁵⁾ Ibid.

⁴⁶⁾ Др. Л. Томановић, *оп. д.*, 123—124. Башагић, *оп. д.*, 163, приказује овај догађај с малим варијантима као и Ђура Мрваљевић у чланку "Владавина владике Рада" («*Веселња рођа*») бр. 2032, Сарајево, 7 априла 1928).

се замјерио Али-паши. С друге стране, замјерио се и владици, што је главама посјечених Петровића на Грахову окитио требињски прад. Поред Хасан-бега, били су се осилили још неки прваци, нарочито никшићки. Све њих требало је макнути с пута. Хасан-бег је предосјећао да му се нешто спрема, па није хтио да иде под Острог, него се из Никшића вратио у Требиње.⁴⁷⁾ Интересантно је да се он једини вратио, док су остали кренули под Острог. Чињеница да у овој посланичкој експедицији није учествовао Али-пашин син Хаџи Ризван-бег, иако се у преписци спомињало да ће учествовати, затим, повећање броја посланика који су узети из угледних херцеговачких породица — све то прилично јасно говори да је погибија на Башиној Води припремака споразумно и с Али-пашине и с владине стране. У писму од 29 јула 1843 владика приказује Гагићу ову погибију на други начин. Он је чуо да Турци имају намјеру да га убију. Зато их није ни примио. Кад су владини пратиоци видјели да владика не прима Турке, навале с другим Црногорцима на њих и направе покољ, иако се владика старао „да те ствари било не би“. Владика је, како каже, спасио половину Турака. На крају, ставља до знања Гагићу да се мир између Црногораца и Турака може утврдити једино посредовањем посланика руског и турског двора.⁴⁸⁾ Ово владино писање није у духу пријатељске преписке, вођене у посљедње вријеме с Али-пашом, из које се могло разабрати да двојици побратима није требало посредовање руског и турског посланика. Оно није ни у духу догађаја који су слиједили послје погибије на Башиној Води.

Та погибија пореметила је, бар формално, пријатељске односе двају побратима. Али-паша, у септембру исте године, долази с 20.000 војника у Корјениће, а владика, на челу своје војске, на Грахово. Али, мјесто боја дошло је до преговора. Преговоре воде њихови повјереници, а њихове се војске повлаче. И што је најважније, Али-паша повлачи војску у часу кад скадарски везир Осман-паша, с друге стране, напада Црну Гору. Да није био у чврстим пријатељским везама с владиком, зар не би могао искористити овај Осман-пашин напад?

Преговори, које су водили владини и Али-пашини повјереници, нијесу се могли одмах завршити. Како се, међутим, приближавао 1 јануар 1844, рок до кога се, по тачци 2 дубровачког уговора од 1842, требало да састане мјешовита комисија и да ријешити граховско и ускочко питање, а од комисије није било ни-

⁴⁷⁾ Др. Л. Томановић, *ibid.*

⁴⁸⁾ Вуксан, "Записи", 3, 1927, 134. Велика је штета што није сачувана преписка владике и Али-паше о погибији на Башиној Води. Она би, вјероватно, потпуно расвијетлила мистериозност овога догађаја. Др. Л. Томановић (ср. д., 126) каже да народно предање о овом догађају већином баца одговорност на владиком.

шта, то су се Али-паша и владика споразумјели да њихови пуномоћници сврше овај посао. Али-паша је за то опуномоћи Осман-агу Зворничанина, а владика свога секретара Димитрија Милаковића. Преговори између ове двојице водили су се у Котору у присуству которског окружног капетана Гаврила Ивачића. Завршили су се 28 октобра (9 новембра) 1843 с два трактата: једним се ликвидира граховско питање, а другим се уређује погранична полиција. Оба трактата, у два једнака примјерка, потписали су и запечатали Зворничанин и Милаковић.

Трактат којим се ликвидира граховско питање састоји се из 6 тачака. Најважније одредбе овог трактата су ове: Граховљани ће плаћати царске хараче и даваће агама чију земљу држе колико су прије давали. Насљедном војводи Јакову Даковићу помагаће сваке године при скупљању царских харача један човјек херцеговачког везира. Херцеговачки везир јамчи владици да ће Граховљани бити мирни од Турака. Владика јамчи везиру херцеговачком да ће се Граховљани држати ове наредбе. Кула на Хумцу ће се уништити. Од сада ни Црногорци ни Турци не смију ништа градити на Грахову. Трошкове око подизања куле на Хумцу плаћа херцеговачки везир владици црногорском. Питање ускока остаје и даље отворено. Оно ће се ријешити онако како одреде владика и везир.⁴⁹⁾

Трактат којим се уређује погранична полиција служи као додаток дубровачком уговору од 1842. Састоји се из 4 „пункта“. По овоме трактату, постављају се на херцеговачко-црногорској граници, с једне и с друге стране, пандури, који ће спречавати прелажења лупежа или злочинаца из једне покрајине у другу. Без путне исправе не смије се прелазити преко границе. Ако неко буде ухваћен без путне исправе, биће предан својој власти, а ако се такав човјек одупре пандурима, они га могу, без икакве одговорности, убити. Бјегунце који од сада пребјегну на једну страну та страна неће примити ни бранити. На крају, у трактату се наглашава да се утврђује „вјечни мир и добра слога међу Херцеговином и Црном Гором дуж границе од врха Кома кучкога до Драгаља.⁵⁰⁾

Иако ускочко питање није ријешено на састанку у Котору, оно није реметило пријатељство двају побратима. Сачувана преписка и послуже которских преговора је у пријатељском тону. Зар ове пријатељске везе владике и Али-паше не поткрепљују донекле Ажботово, Пецово и Башагићево тврђење о склапању савеза између побратима приликом дубровачког састанка?

⁴⁹⁾ Др. Л. Тсмановић, сп. д., 127. Памучина (сп. д., 533) каже да је Али-паша платио владици за трошкове око подизања споменуте куле 8000 дуката.

⁵⁰⁾ Вуксан, Споменица..., 172—173, доноси у цјелини овај трактат.

IV

Ни послје которских преговора нијесу престајала четовања на црногорско-херцеговачкој граници. Колико год су настојали да одрже погранични мир, и владика и Али-паша, нијесу успјели. Пљачке и освете биле су стално на дневном реду, тако да је становништву у пограничним мјестима то било прешло у занат.⁵¹⁾ Без обзира на такво стање на граници, владика увјерава Али-пашу у писму од 6 априла 1844 да жели да одржи мир и пријатељство: „Објављам ти, како је од моје стране јаки мир и пријатељство, како смо уговорили, непоколебимо; но гледај и ти с твоје стране, немој да ко учини преко нашег уговора, но ради нека је све лијепијем и тихијем начином по граници, а и ја ћу исто тако.“⁵²⁾ У писму од 24 маја 1844 владика моли Али-пашу да и он поради са своје стране да се ускоци умире: . . . „само те молим пријатељски нареди твојему слуги у Дробњаке Али Феризовићу, нека им учини на ону границу начин, ће ће по мало орати и пасти, а без ништа не могу живјети“. У августу 1844 Али-паша се жали владици на Црногорце и ускоке који „почеше бит и робит што више могу.“

Видјели смо да су на састанку у Котору пуномоћници владичини и Али-пашини склопили трактат о пограничној полицији. У свом дјелу о Његошу Медаковић каже о овој полицији: „Владика на то и предложи, да се ставе пандури на граници, који ће обуставити чете, али да се подведе Али-паша да ће годишње плаћати владици по 2.000 талијера за одржавање пандура. Али-паша пристане на ово. Ове новце прими владика само прве године, па се онда прекине. Црногорци у својој кичелјивости почну се и смијавати над Турцима, говорећи им у очи, да су они раја црногорска и да им они плаћају арач и да се нијесу кадри бранити сами, „већ ми вас чувамо и бранимо“. Чујући све то Али-паша, нађе да то има нешто што наличи, а не желећи да га називљу црногорскијем подложником, одустане од уговора и неоћаше давати више новаца. И сам владика имаше те кичелјивости и при уговору ићаше на то, да му Турци плаћају арач, а да их он чува, што му је и пошло за руком, али не на дуго.“⁵³⁾ Како се у преписци владике и Али-паше послје которског уговора до 1846 ништа не говори о пограничној полицији, могло би се закључити да није стално постојала. У писму од 5 фебруара 1846 владика предлаже Али-паши да се од Жупе Никшићке до Грахова намјесте пандури, јер су му већ досадили „угурсузлуци“: . . . „ја сам рад веома да су пандури, а у један конат лакше ми је, да их није. Погранични народи без њих су на велику муку и погибију, нити им ваља

⁵¹⁾ "Записи", књ. XIII, св. 4; 1935, 212.

⁵²⁾ Ibid.

⁵³⁾ М. Медаковић, П. П. Његош. . . , 108—109. Цитирано у "Записима", књ. XIII, св. 4; 1935, 213.

глава ни кућа, ни мука, ни ништа. Но, или били пандури, или не били, ја с тобом у једнако пријатељство остајем.“⁵⁴) Да ли су поново намјештени пандури као погранична полиција, нијесам могао да сазнам.

Када је, у 1847 години, дошло до већег сукоба између Турака и ускока у Дробњацима, Турци су претрпјели пораз, али Али-паша није повео војску против ускока, него се на њих и даље жали владици у писму од 20 септембра 1847. То је посљедње познато писмо Али-пашино, у коме Али-паша, у тону пријатељске спомене, каже: „Ја сам ти доста пута писао, да не море никакo бити, нити да има иће у свијету, да живи самовољно, не познајући старијега и не давати царску дацију, а сувише палити и роби-ти и све што му драго буде чинити не бива и ако иће могу тога мјеста наћи нека иду и траже, али у цареву земљу стојати и у мoју државу, а владати се самовољно, не познајући старијега, то бити никакo не море. Мој драги пријатељу, да имаш некаквих Турака у свој држави, који ти неће доћ преда те никад, а раде овако зло, што би ти радио, реци право!“⁵⁵)

И Његош и Али-паша били су савременици француске буржоаско-демократске револуције 1848 године, чији је вал запљуснуо скоро читаву феудалну Европу и пробудио народне снаге које су биле економски и национално поробљене.⁵⁶) Револуционарна 1848 година, у којој су словеначки, хрватски и српски сељаци (у Војводини) узели активног учешћа хватајући се у коштац са феудалним поретком и кидајући кметске односе, отворила је владици нове наде на ослобођење и уједињење Јужних Словена. О томе свједочи очувана владичина преписка са баном Јелачићем, кнезом Александром Карађорђевићем, књижевницима и истакнутим људима из Војводине, Хрватске и Словеније. Владика је знао да „ослободилачка борба црногорског народа неће моћи да се потпуно успјешно развија ако се не слије са ослободилачком борбом јужнословенских народа против вјековних угњетача, са борбом угњетене раје и зависних сељака у оковима

⁵⁴) "Записи", књ. VII, св. 6, 375. Цитирано у "Записима", књ. XIII, св. 4, 1935, 214.

⁵⁵) "Записи", књ. XIII, св. 4, 1935, 214.

⁵⁶) О одјеку 1848 у Босни и Херцеговини види мој чланак у "Просвјетном раднику" бр. 4, Сарајево 1949, 51—53. За односе црногорско-херцеговачке у то доба интересантно је једно писмо које су, ка Митров-дан 1848, са народног збора на планини Голији, упутили Али-пашаи Колџинци, Шарџици, Никшићани, ускоци и Требињци. У томе писму, које је потписао кнез Прокопије Дубоња, примјећује се Али-пашаи да се "омразио свему народу" што се "пустио потезати за нос Јовану Анђелопулу и Јосифу владици" који је доста зла народу починио. На крају писма види се како је народ у пограничним црногорско-херцеговачким крајевима схватао револуционарна гитања у 1848: "Погледај честити пашо! на Европу, како се велика царства поколебавају и из темеља дрмају, а зашто? за ствари неподобне што су се чиниле; за неправде управитеље, који су с народом по вољи а не по питању (закону) управљали"...

турског и аустриског феудализма.⁵⁷⁾ Зато је будно пратио „сваки покрет за ослобођење у јужнословенским земљама.“ Када је, у марту 1848, српска влада послала у Црну Гору Матију Бана да разговара с владиком, владика је пристао на заједничку акцију Црне Горе и Србије на припремању устанка Срба и свих хришћана у Турској као и устанка Јужних Словена против Аустрије.⁵⁸⁾ Међутим, пobjеда снага контрареволуције одразила се на планове Србије и Црне Горе. Али владика никада није напуштао мисао о ослобођењу раје испод турског јарма, иако га је тешка болест, у посљедње вријеме, спречавала да ту мисао оствари. У својим плановима он је рачунао и на свог побратима Али-пашу.

У почетку присталица султанових реформи, због чега је и именован везиром у Херцеговини, Али-паша⁵⁹⁾ је доцније промијенио своје држање према Порти. Без његовог знања нико није смио ништа предузети, а Портине заповиједи биле су само онда поштоване, када су се њему свиђале и када му нијесу пријечиле да осигура власт себи и својој породици.⁶⁰⁾ Црногорско-херцеговачки сукоби били су му добар изговор да не проводи реформе онако како је Порта жељела. Исто тако и буне босанских феудалаца против султанових реформи, у које се и он потајно мијешао и помагао их. У Босни није било мира. Крв се пролијевала. Везири су се мијењали. Реформе се нијесу могле провести. Говорећи о приликама тога времена у Босни, Башагић примјеђује: „Царски везири на рачун рефорама почињали су више смутња и безакоња, већ кратковидна народна маса, која није имала повјерења у бездушне носиоце тако зване културе.“⁶¹⁾ На Порти се коначно увидјело да је за покорене босанских феудалаца и извођење реформи потребна јача сила. Тај посао би повјерен Омер-паши (некадашњем Михајлу) Латасу, опробаном борцу и присталици султанових реформи. Он је именован сераскером (врховним заповједником) цијеле војске која је требала да оперише у Босни. Стављено му је у дужност да једном заувјек учини крај феудалним нередима у Босни.

Са 11 батаљона пјешадије (по 750 војника), једном пољском батеријом и нешто коњице кренуо је Омер-паша на немирну Босну. У његовој пратњи налазио се и потпуковник Скендер-бег, некадашњи пољски гроф Илински. У љето 1850 Омер-паша је стигао у Сарајево, одакле је кренуо у Бос. Крајину да угуши буне феудалаца. Том приликом заузео је Кључ, Петровац, Приједор и Крупу и присилио их на привремену покорност. Међутим, буне

⁵⁷⁾ Јагош Јсвановић, сп. д., 223.

⁵⁸⁾ Ibid., 226.

⁵⁹⁾ О његовој влади види опширније у мојој радњи "Али-паша Ризванбеговић—Сточевевић херцеговачки везир", штампаној у "Годишњици Николе Чупића", књ. XLVI, Београд 1937, 201—296.

⁶⁰⁾ G. Thoemmel, Beschreibung des Vilajet Bosnien, Wien 1867, 44.

⁶¹⁾ Ваџагић, Кратка упута..., 163.

нијесу престајале. Они су се непрестано појављивале у Бос. Крајини и Посавини. И Сарајлије се не држаху лојално. Поред тога, устао је на ноге и један дио Херцеговине, под вођством Али-пашиног каваз-баше Ибрахим-аге Пијулије, који је код Коњица припремао Омер-пашиној војсци крвав дочек. Пред таквим стањем ствари Омер-паша је морао тражити појачање и раздвојити своју снагу: са већим дијелом војске он је одлучио да савлада буне у Босни, док је потпуковника Скендер-бега, с мањим дијелом војске, послао на Херцеговину. Скендер-бег је имао задатак да савлада буну и да спријечи евентуално сједињавање Херцеговаца с Босанцима. Међутим, његов положај у Коњицу и околини није био најповољнији. Каваз-баша је успио да посједне стари друм који је водио од Мостара преко Коњица за Сарајево и да се утврди на Борцима. Ту је давао снажан отпор Скендер-бегу, који је био присиљен да тражи појачање.

Какво је било стање у Херцеговини у томе времену, види се из извјештаја Покрајинске војне команде за Далмацију бр. 54 од 20 јануара 1851. У њему се каже да је стање жалосно и очајно. Највише страдају сељаци и то хришћани. У многим мјестима обавља се реквизиција два пута на дан. Поред свега тога, хришћанско становништво је мирно и жељно очекује долазак Омер-паше, „који, због своје дружељубивости и правичности, мора да ужива велики углед код свију“. Али-паша је, како се даље наводи у извјештају, отишао с Буне у Столац, гдје се налази „без видљиве моћи“.⁶²⁾

Међутим, каваз-башин положај код Коњица постајао је, ради обнављања Скендер-бегових трупа, све гори. Да би успјешније могао одбијати Скендер-бегове навале, каваз-баша је, у јануару 1851, био присиљен да оде у Подриње и Загорје да сакупи помоћне чете. Заповједништво над војском код Коњица предаде буљубаши Мујаги Памуку. Отсуство енергичног каваз-баше искористио је Скендер-бег, који је лажним обећањима, раздвојио устаничку снагу и 24 јануара (5 фебруара) 1851 ударио изненада на остатак њихове војске на Борцима. Повлачећи се, устаници су давали снажан отпор, али су већој сили морали подлећи. 28 јануара (9 фебруара) 1851 Скендер-бег је продро до Потпорима, крај Мостара, а устаничке вође побјегле су у Далмацију. У Потпориму, дочекала је Скендер-бега мостарска делегација, на челу са свештеницима Памучином и Чокорилом. Делегати су замолили Скендер-бега да војска поштеди град, што им је он обећао. 29 јануара (10 фебруара) 1851 ушао је Скендер-бег у Мостар, срце Алипашине Херцеговине, који му се предао без отпора. Радосна вијест о овом догађају јављена је Омер-паши и попраћена је у Са-

⁶²⁾ Хајрудин Ђурић, оп. д., 248.

⁶³⁾ Ibid., 249.

рајеву пуцањем из топова.⁶³) Неколико дана послије тога, 5 (17) фебруара 1851, по наређењу Омер-паше, Скендер-бегу је пошло за руком да на лукав начин примамом Али-пашу у Мостар и да га, скупа са сином Хафиз-пашом, стрпа у затвор.

Хапшењем Али-паше престаје његова власт у Херцеговини. Радосна вијест о томе јављена је Омер-паши у Сарајево. 9 (21) фебруара 1851 дошао је Омер-паша с једним дијелом војске у Мостар. Међутим, како се Крајина опет побунила, није могао остати дуго у Мостару. 21 фебруара (5 марта) 1851 кренуо је из Мостара, преко Дувна и Ливна, пут Крајине. Прије него што је пошао, довео је Али-пашу на стари мост и посадио на губаву мазгу, коју је његов син Хафиз-паша морао водити. Поред њих, Омер-паша је повео још неколико мостарских муслимана. На томе путу, у прољеће 1851, Али-паша је трагично завршио. Омер-паши је, најзад, пошло за руком да сломи отпор босанско-херцеговачких феудалаца.

За трагичну смрт свога побратима сазнао је Његош у Напуљу, гдје је био на лијечењу. Колико је та вијест дјеловала на владика истиче Љуба Ненадовић, који је био с њим у друштву. У писму од априла 1851 Ненадовић каже да је владика био толико љут да су му ријечи „летјеле као зрна из пушке” кад је проклињао Омер-пашу: „Е да Бог да, пошао трагом свију потурчењака; српско му зрно срце разлијело, као што је то било свима потурченим пашама; е, да Бог да га разгубало српско млијеко, којим је одојен; е, да Бог да, на страшном суду погледао се у очи с Обилићем!“⁶⁴) Бивши владичин писар Ђорђе Срдић оставио је рукопис овога садржаја: „Владика осим страдањем болијести, гинуо је и борио се с мислима, како ће помоћи својем побратиму, мостарском везиру Али-паши Стоцковићу противу Омер-паше, који кани из Босне с војском прећи у Херцеговину, да и тај српски крај подјарми турском ђефу! Уговор је био у том међу владиком и Али-пашом учињен, али због несрећне болијести, предвиђане владика да га неће моћи испунити. Владика је казивао Срдићу, да ће и Србија ступити у ту свезу, по обећању Илије Гарашанина, тек здружене војске започну рат!“⁶⁵) Зар и онакво владичино држање у Напуљу и ове Срдићеве ријечи не поткрепљују споменуто Ажботово, Пецово и Башагићево тврђење?

Убрзо послије Али-паше умро је и владика, 19 октобра 1851. Црногорско-херцеговачки односи у другој половини 19 вијека одвијали су се у форми коју су диктовали национално-ослободилачки и социјално-економски фактори.

Хајрудин Ђурић
професор

⁶⁴) Љ. Ненадовић, Писма из Италије, Београд 1907, 48—49.

⁶⁵) Др. Л. Томановић, сп. д., 206.